

İÇTİMÂİYÂT VE FİKİRİYÂT

Mukaddime

İçtimâiyâtın müsbet vazifeleri olduğu gibi menfî vazifeleri de vardır. Bu menfî vazifeler içtimâiyâtın, kendi mevzû'unu vaktiyle hangi ilimlerin yahut marifetlerin fuzûli olarak işgal ettiklerini tedkik ve bu haksız işgallerden doğan yanlış fikirleri tashih ve irâe etmekten ibarettir. Bu makale bizi, içtimâiyâtın bu tenkidî kısmına ithal ediyor. Maksadımız içtimâiyâtın ne olmadığını göstermek ve bu tarik ile ne olduğunu meydana çıkarmaktır. Bu ilk makalede yalnız fikriyâtın içtimâiyâta vukûbulan tecavüzleri tedkik olunuyor. Gelecek makalelerde de hayatiyât, ruhiyyât vs. gibi ilimlerin içtimâiyâta icrâ ettikleri fuzûli tecavüzleri teşrih edeceğiz.

Evvela *fikriyât* [*idéologie*] tabirinin menşei ve ne gibi manalarda istimal edildiğini arayalım. Onsekizinci asrın son senelerine doğru müelliflerden bir küçük zümre, felsefeyi Condillac'ın mesleğine göre tamîke başladılar. Mûmâileyhin halefleri addolunabilen bu müellifler, o zaman itibardan düşmeye başlamış olan «*mâ ba'du't-tabîa*» tabiri yerine «fikriyât» kelimesini ikame ettiler. Bunların bütün çalışmaları, fikirlerin neş'et ve tekevvününü izah etmek olduğu için bu kelime, tahsis ettikleri mevzû'a muvafık geliyordu. İşte bu sebepten dolayı mezkur müellifler «fikriyatçılar» namıyla maruf oldular.

Fikriyatçılar, mâ ba'du't-tabî'a ile iktifa etmeyerek, kendi usûllerine göre siyasiyât sahasında da eserler yazdılar¹.

Destutt De Tracy'nin Montesquieu'nun Rûhü'l-kavânîn'ine yazdığı şerh bu eserlerin en meşhurdur. Napolyon fikriyatçıların nazariyelerinden hoşlanmıyordu. Bunları neticesiz vehimler, hayaller gibi telakki ediyordu. Napolyon'un ortaya attığı bu telakki, fik-

1 Petit dictionnaire politique et social, Maurice Bloch, page : 381.

riyât kelimesine zemmi müş'ir bir mana izafe etti. Fikriyatçılar, içtimâî teşkilatı akla istinaden yeniden tanzim etmek istiyorlardı. İçtimâî hayatın akl-ı mücerreden ziyade akl-ı selim ile idare edileceğini hisseden Napolyon onları muzlim bir mâ ba'du't-tabî'aya firifte olmuş insanlar gibi addediyordu.

Biz burada, ne fikriyatçıların ne de Napolyon'un içtihadlarını tenkid edecek değiliz. Her halde, fikriyatçılar gayet necib bir hisse tabi olarak devletin müsavi hukuk esasına istinaden teessüsünü istiyorlardı. Napolyon ise -belki şahsî mevki'i itibariyle- mutlak bir hürriyeti, mutlak bir müsâvâtı kabul edemiyordu. Mamafih, şunu da ilave edelim ki fikriyatçılar mefkûreyi daha iyi hissediyorlar, Napolyon ise zamanına ait şe'niyeti daha iyi görüyordu.

Fikriyat kelimesi zikrettiğimiz devirde teşekkül etmekle beraber, içtimâî hayatın bu tarzdaki telakkisi gayet eskidir.

Aristo ilimleri nazari ve amelî diye iki kısma ayırmıştı. Mevzû'u, şey'i kanunlarla idare olunur bir şe'niyet olan ilimlere «nazari ilimler» namını veriyordu. Mâ ba'du't-tabî'a, riyaziyât ve tabiiyyât gibi ilimler bu zümreye mensuptu. Müstakil bir şe'niyet olmayan, harici bir hakikate ve tabii kanunlara malik olmayarak insanların iradesine göre her şekli alabilmek kabiliyetinde bulunan bir takım mevzuları da amelî ilimler namıyla esaslı bir sûrette diğerlerinden tefrik ediyordu. Bu amelî ilimler *ahlak* [*ethique*], *iktisat* [*économique*] ve *siyaset* [*politique*]ten ibaretti².

İslâm filozofları, Aristo'nun bu taksimini aynıyla kabul ettiler. İlme «hikmet» namını vererek bunu «hikmet-i nazariye» ve «hikmet-i ameliye» isimleriyle ikiye tefrik ettiler. Hikmet-i nazariye «ilahiyât, riyaziyât, tabiiyyât» ilimlerini, hikmet-i ameliye de «ahlak, tedbîrü'l-menziel, siyâsetü'l-mudun» kısımlarını muhtevî idi³.

Aristo'nun ve haleflerinin hikmet ameliyesi içtimâî hayatın fikriyât usûlüyle tedkikinden ibaretti. Çünkü hikmet-i ameliyeciler de fikriyatçılar gibi cemiyetlerin nasıl olduğu değil, nasıl olması lazım geldiğini arıyorlardı. Bu iki mektebe göre de içtimâî müesseseler tabii değil, sun'î idi.

2 Philosophie des sciences sociales, Worms, tome : 1, 11.

3 Ahlâk-ı Alâî, Kınalızâde, s. 11.

İnsanlar tarafından tasnî' olunan müesseseleri yine aynı insanlar, yeni gayelere göre tahvil ve tanzim ediyorlardı. O halde fikriyatçılar silsilesi, Sokrat, Eflatun, Aristo ile başlar. İslâm aleminde hikmet-i ameliyeye dair eser yazan filozoflar da bu zümreye dahildir. «Mebâdî-i Ârâ-i Ehli'l-Medîne» sahibi Hakîm Fârâbî, «Ahlâk-ı Nâsirî» sahibi Nasîruddîn-i Tûsî, «Ahlâk-ı Celâlî» sahibi Kınalızade bu kabildendirler.

Rönesans devrinden sonra Avrupa'da içtimâî hayat hakkında eserler yazan Campanella, Jean Jacques Rousseau, Hobbes gibi filozoflarda bu hikmet-i ameliyeciler yahut fikriyatçılar silsilesinin bir devamından ibarettir. Çünkü bunlara göre de, içtimâî müesseseler sun'îdir, ferdî iradelerin ve mukavelelerin mahsulüdür.

Mamafih şimdîye kadar saydığımız fikriyatçıların nazariyeleri hakikî içtimâiyâtın teşekkülünden mukaddem, bizzat filozoflar tarafından cerh ve reddedildiğinden burada onları tenkid etmeye lüzum kalmamıştır. Fikriyatın bu kadar şekilleri daha ziyade felsefe tarihine aittir. Son Zamanlarda Tarde, Coste, Fouillée, Planet, Gustave Le Bon gibi müellifler, fikriyata yeniden kısmî bir revaç vermeye başladığından burada yalnız bu yeni cereyanları tedkik ve tenkid edeceğiz.

Bu yeni fikriyatçılar, içtimâî şe'niyeti ve içtimâî *muayyeniyet* (*determinizm*)'i büsbütün inkar etmiyorlar; fakat, bir taraftan hayatî âmilleri, diğer taraftan fertlerin akıl ve iradesi gibi fikrî âmilleri içtimâî muayyeniyete hakim bir mevkide tanıttıklarından, içtimâî şe'niyetin istiklalini de tamamiyle kabul etmemiş bulunuyorlar. Yeni fikriyatçıların vaziyetini en sarîh bir sûrette irâe eden Adolphe Coste olduğu için ibtidâ onun fikirlerini teşrih edelim.

Coste, insandan bahseden ilimleri «beşeriyât», «içtimâiyât» ve «fikriyat» namlarıyla üçe ayırıyor. Milletlerin teşekkülünden evvel mevcut olan aile, semiyeye, aşiret gibi zümreleri hayvanî cemiyetlerden farksız gördüğü için bu zümrelere ait içtimâî hâdiseleri *beşeriyât* [*anthropologie*] ilmine terk ediyor. Beynü'l-milliyet ile başlayan ve dehâî bir mahiyetle tecelli eden ahlakî, bedî'î, felsefî hâdiseleri de *fikriyat* [*idéologie*] ilmine bırakıyor. Binaenaleyh Coste'a göre içtimâiyât ilmi münhasıran millî hâdiselerden yani millî vatanın ve millî lisanın dahilinde kalabilen faaliyetlerden bah-

seder. Bu faaliyetler ise (hükümet, istihsal, itikad, tesanüd) nam-
larındaki faaliyetlerden ibarettir⁴.

İçtimâiyât ile beşeriyât arasındaki hududu diğer bir makale-
de teşrih edeceğimizden burada yalnız içtimâiyât ile fikriyyât ara-
sında gösterilen hududu tedkik edeceğiz.

Coste, büyük adamları yani hakikî filozofları, hakikî sanat-
karları, hakikî kahramanları içtimâî muayyeniyetin haricinde gö-
rüyor. Güzel, iyi, doğru mefkûrelerini içtimâî şe'niyetten müstakil
addediyor.

Gabriel Tarde, Coste gibi içtimâî ve fikrî hâdiselerin hududunu
tefrik ve tayin etmiyor. Tarde'a göre herhangi ferdî bir hâdisе tak-
lit vasıtasıyla umumîleştikten sonra içtimâî mahiyetini alır. O
halde, esasen ferdî hâdisе ile içtimâî hâdisе arasında bir fark yok-
tur. Fakat ilk ferdî hâdisenin meydana gelmesi için bir «ibdâ» fiili
lazımdır. Yeni hâdiseleri ibdâ' edebilmek için de bazı fertlerin do-
ğarken orijinal olması, yani dâhil olarak doğması icab eder. İşte bu-
nun için Tarde bazı fertlerin doğarken beraberlerinde dehâ has-
sasını beraber getirdiklerini kabul ediyor. İçtimâî hâdiseler, bu
dâhilerin ibdâ' ettikleri yenilikleri taklit vasıtasıyla umumîleşme-
sinden husûle geldiği için nihayet hayatî bir tesadüfe istinad etmiş
bulunurlar. Dâhiler gibi onlardan neş'et eden müesseseler de gayr-i
kabil-i izah bir vaziyette kalır. İçtimâî hâdiselerin hangi kanunla-
ra tâbi olduğu keşfedilemeyince artık içtimâiyât namıyla yeni ilme
lüzum da kalmaz. Görülüyor ki Coste, içtimâiyâta beşeriyât ile
fikriyyât arasında mahdut bir saha bıraktığı halde Tarde, içtimâî
hâdiselerin menşe'ini hayatî tesadüflerde gördüğü için bu ilme vü-
cuda gelmek imkanını bile vermiyor. Bununla beraber Tarde ken-
disini içtimâiyât ilmini tesise çalışanlardan biri addediyor. Tarde'in
muakkibi olan Planet ise içtimâî vicdanın, içtimâî hayatın, içtimâî
kıymet ve mefkûrelerin düşmanıdır. Bununla beraber, içtimâiyât
aleyhinde olan fikirlerini «İçtimâiyât» namındaki bir kitaba der-
cetmekten de çekinememiştir.

Alfred Fouillée her meselede te'lif usûlünü tatbik ettiği için
içtimâiyâtın gerek hayatiyatla ve gerek fikriyatla mücadelelerini

⁴ L'espérances des peuples, Les princips d'une sociologie objective, Adolp-
he Coste.

halletmek için de te'lif [conciliation] usûlünü tatbik etmiştir. Gustave Le Bon'a gelince, bu garip müellifin hiçbir usûlü yoktur. Bazen bir hayatıyatçı, bazen bir ruhiyatçı, bazen de bir fikriyatçı gibi düşünür. Bununla beraber, bir içtimaiyatçı gibi mütalaalar serdettiği de vâkidir. Bu yeni fikriyatçıların ittifak ettikleri yalnız bir nokta vardır ki o da büyük adamların içtimâî muayyeniyet haricinde ve ondan müstakil olarak bir müessiriyete malik bulunduğudur. İçtimâiyât ilmi de büyük adamların tesirini kabul etmekle beraber bu yeni fikriyatçılardan başka bir tarz-ı nazara maliktir. Çünkü fikriyatçılar büyük adamların tesirini iddia ettikleri halde gerek müessirlerin ve gerek tesirin ne yolda vücuda geldiğini izah etmiyor. Yani büyük adamları içtimâî cereyanların ibtida neticeleri, sonra da sebepleri olarak görüyor. İçtimâiyâta göre dâhiler de içtimâî muayyeniyetin dahilindedir; diğer içtimâî müessirler gibi bunlar da cemiyetin ibtida mahlukları sonra hâlikleridir. Bu uzun mukaddimeyi temhîd ettikten sonra büyük adamların nasıl neş'et edip ne yolda cemiyete tesir icrâ ettiklerini gelecek nüshalarda tedkik edeceğiz.

Dârülfünun İçtimâiyât Müderrisi

ZİYA GÖKALP